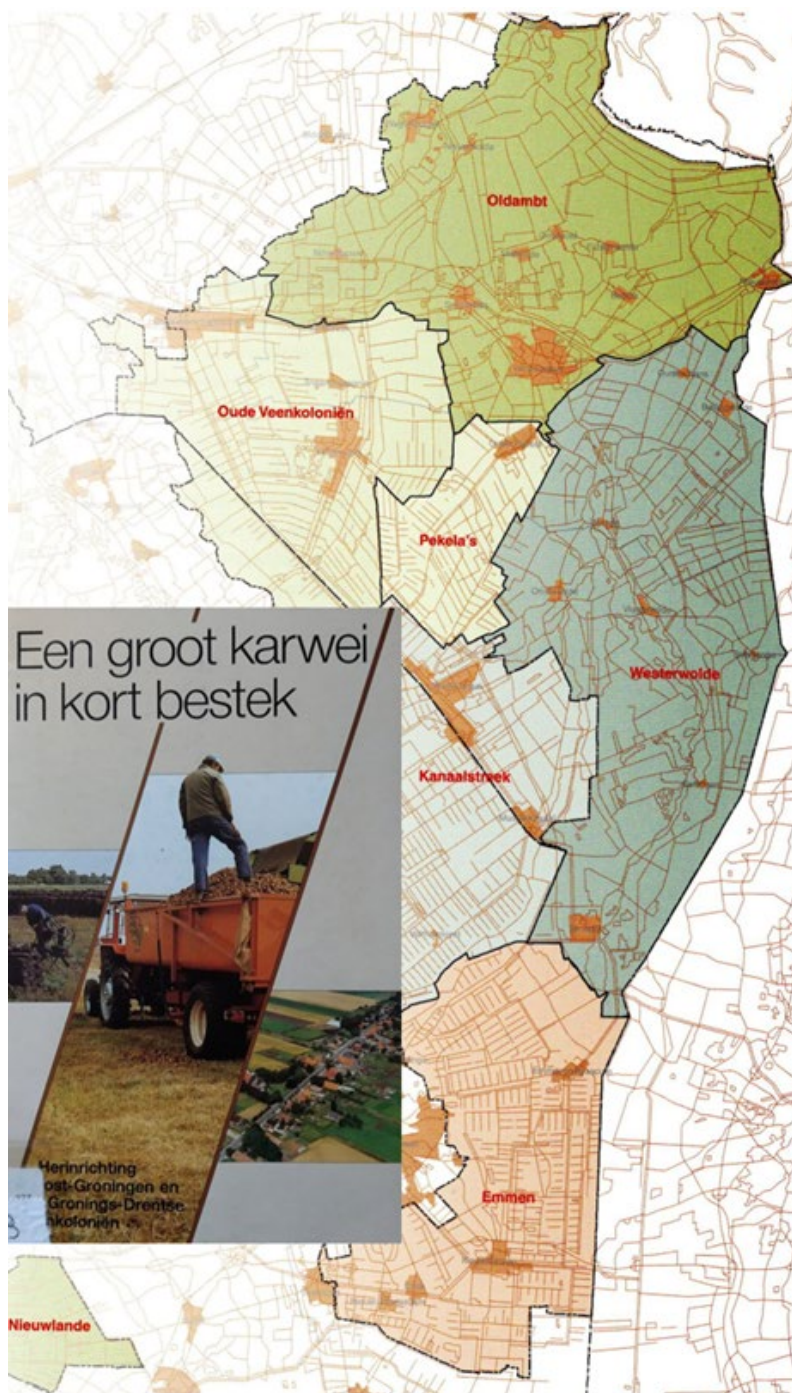

NAJAARSEXCURSIE WESTERWOLDE

‘WESTERWOLDE – TRANSITIES IN EEN TRADITIONEEL LANDSCHAP: VAN PREHISTORIE TOT ECOLOGISCHE HOOFDSTRUCTUUR’

Donderdagavond 15 en vrijdag 16 oktober 2026

Organisatoren: Henny Groenendijk, Berend de Groot en Remi van Schaik

MINI-SYMPOSIUM/INTRODUCTIE-AVOND -

DONDERDAG 15 OKTOBER 20:00-22:00

DE HERINRICHTING VAN OOST-GRONINGEN EN DE GRONINGS-DRENTSE VEENKOLONIËN

Historische terugblik op ontwikkeling en uitvoering van het grootste landinrichtingsproject van Nederland (1979-2017) en hoe dit heeft bijgedragen aan de agrarische en natuurontwikkeling in het huidige landschap van Westerwolde.

Locatie: City Hotel De Jong, Brinkstraat 25, 9401 HZ Assen (<https://hoteldejonge.nl/>) zaal 10.

PROGRAMMA

20:00 Opening door Marijn Molema, voorzitter VLG

20:05 Hilbrand Sinnema

De Herinrichting Oost-Groningen en Drentse Veenkoloniën en Westerwolde

In 1979 werd de Herinrichtingswet van kracht. Het gebied werd verreweg het grootste landinrichtingsgebied van Nederland, groot 130000 ha met een bijzondere positie door de Herinrichtingswet. Aanleiding was de in die periode heersende malaise in dit gebied. Er waren grote problemen: grote werkloosheid, maar ook vervuiling van de kanalen door strokartonindustrie en Avebe. Het woon-en leefklimaat was slecht. Overheden en maatschappelijke organisaties gingen aan de slag en namen hun verantwoordelijkheid.

Ook het gebied Westerwolde werd aangepakt. Daar is na felle discussies de inrichting van de landbouw sterk verbeterd. Tegelijk werd in dit gebied ook de nodige natuur aangelegd. In de negentiger jaren kwam hier voor Westerwolde de inrichting van de Ecologische Hoofdstructuur nog bij. De Ruiten Aa werd heringericht en er werd bovenop de herinrichtingsplannen circa 2000 ha als natuur ingericht. Kortom een geweldige klus voor de bestuurders om hier de handen voor op elkaar te krijgen.

Toch lukte de herinrichting, omdat daarmee tegelijk ook de landbouwstructuur sterk verbeterde en het leefmilieu er voor iedereen beter op werd. Schoon en voldoende water, goede infrastructuur, stads- en dorpsvernieuwing enz. Het gebied Westerwolde is hiermee een voorbeeld voor heel Nederland. Goede samenwerking en een dienende overheid zijn hier van groot belang geweest. Ook nu nog zijn goede samenwerking en inzet voorwaarden voor goede aanpak van het landelijk gebied. Laat plattelanders aan het woord.

Hilbrand Sinnema nam in 1981 het landbouwbedrijf van zijn ouders in Sellingeren over en werd in 1984 bestuurlijk actief in de landbouworganisatie en in het Landbouwschap. Hij specialiseerde zich vervolgens op het gebied van ruimtelijke ordening, milieu en water met bijbehorende regelgeving. Vanaf 1986 tot 2011 heeft hij zitting gehad in de Herinrichtingscommissie en de Deelgebiedscommissie Westerwolde.

20:45 pauze

21:05 Henny Groenendijk

De Herinrichting als aanjager van archeologisch onderzoek

De oudste landbouwgeschiedenis van Westerwolde ligt nog verscholen in de beekdalen van de Ruiten Aa en haar zijtakken. Het zou even duren vooraleer dit ‘natte archief’ op de juiste waarde werd geschat, helaas nadat ruilverkavelingen en natuurontwikkeling reeds hun tol hadden geëist. Aan waarnemingen tijdens de uitvoering van de Herinrichting Oost-Groningen heeft het niet ontbroken, maar doelgericht onderzoek naar de agrarische ontwikkeling van deze geïsoleerde landstreek bleef achterwege. Niettemin ontstonden her en der venstertjes op het ongeschreven deel van Westerwoldes agrarische geschiedenis. Zo valt er iets te zeggen over de middeleeuwse bedrijfsvoering van zand-Westerwolde met zijn krap bemeten ruimte in relatie tot de kansrijke maar risicovolle veenontginningen in de schil eromheen. De verschillen zijn niet slechts vanuit het fysisch milieu te verklaren. Het lijkt erop dat Westerwolde aan het einde van de middeleeuwen te maken heeft gekregen met een terugloop van het aantal boerenerven, oorzaak nog onopgehelderd. Wel moeten we er rekening mee houden dat de veelgeroemde kadastrale minuut van omstreeks 1830 niet per se het oude Westerwolde weergeeft. Die toont ons veeleer een relictlandschap, ontdaan van bossen, geplaagd door wateroverlast en met uitgedunde nederzettingen.

Willen we Westerwoldes agrarische ontwikkeling beter begrijpen, dan moeten we ook naar Drenthe en het Emsland kijken. Flinkke stappen zijn gezet in het Duits-Nederlandse project ‘De verdwenen Eems’ (2019-2026), een zoektocht naar de oorsprong en het regime van de Ruiten Aa. Tegen verwachting in is over de grens veel van de dalopvulling bewaard gebleven, terwijl aan Nederlandse zijde vooral het beekdal dat onder Dollardafzettingen verdween, prachtige onderzoekskansen biedt.

Henny Groenendijk kreeg in 1982 een aanstelling bij de Rijksuniversiteit Groningen om de Herinrichting Oost-Groningen archeologisch te begeleiden. Zijn proefschrift uit 1993 belichtte de landschapsontwikkeling en bewoningsgeschiedenis van twee aangrenzende en in menig opzicht tegengestelde regio’s, de Groninger Veenkoloniën en Westerwolde. Hij is emeritus hoogleraar Archeologie en Maatschappij aan de RUG.

21:35 discussie

22:00 sluiting

N.B.: Dit avondprogramma in Assen maakt deel uit van het gehele najaarsexcursieprogramma, maar is ook – zij het tegen entreekosten – afzonderlijk toegankelijk voor niet-leden van de VLG. Belangstellenden hiervoor worden hierop geattendeerd via websites van noordelijke regionale (pre-)historische verenigingen, andere relevante websites en wij hopen uiteraard ook op mond tot mond-reclame door leden van onze vereniging.

EXCURSIE WESTERWOLDE - VRIJDAG 16 OKTOBER 10:00-18:00 UUR

ETAPPE 1

Vertrek: 10:00 precies vanaf Stationsplein Assen met touringcar van Drenthe Tours. Tijdig melden bij **Remi van Schaik** voor presentielijst, bus staat klaar vanaf 09:45.

Aankomst: 11:00 Hof van Sellingen: koffie/thee met koek; aansluitend bezoek aan de schuur van boerderij Borgerweg 3 in Ter Borg.

Met korte toelichting op route etappe 2 in Sellingen van:

Henny Groenendijk: Sellingen en een verdwenen agrarische vestiging in een verlande Eemstak ca. 1000.

Sellingen ligt op een rivierduin in een meander van de Ruiten Aa, een laat-glaciale aftakking van de Eems. Ten Z van Sellingen, in de Vennekampen, bereikte deze een dalbreedte van maar liefst 500 m. Toch viel een deel van het dal droog, want daar vestigden zich omstreeks 1000 na C. boerenbedrijven. Deze expansie van het kerkdorp Sellingen ging in vroegmoderne tijd weer teloor. Oorzaak en gevolg van deze opkomst en neergang van boerenerven staan in dit excursieonderdeel centraal.

Henny Groenendijk is met andere Nederlandse en Duitse onderzoekers in EDR-verband werkzaam aan het project 'De verdwenen Eems/Die verschwundene Ems'.

Zie: <https://www.youtube.com/watch?v=orUhbmUvOUI> Ruiten Aa in Ter Borg (Sellingen)

Foto: Remi van Schaik

Berend Jan Harding: **Boerderijen in Westerwolde. Een bijzondere bouwgeschiedenis.**

De historische boerderijen van Westerwolde laten op bijzondere wijze zien hoe het boerenbedrijf en het wonen zich in de afgelopen eeuwen hebben ontwikkeld. Net als elders in de Saksische gebieden woonde men hier oorspronkelijk in een hallenhuis, waarin mens en dier dezelfde ruimte

Borgerweg 3, Ter Borg. Foto: Remi van Schaik.

deelden. Rond 1700 hadden de grotere boeren in Westerwolde al een boerderij met een duidelijk afgescheiden voorhuis, veelal met twee achter elkaar gelegen woonkamers. Vermoedelijk was de achterste kamer bestemd voor de oudere generatie. Kenmerkend is dat het voorhuis diep inspringt tot aan de staanders, waardoor ruimte ontstond voor grote vensters, terwijl de voorgevel doorgaans juist ‘blind’ bleef. Een fraai voorbeeld is het uit 1742 daterende ‘Halmingh’ in de buurtschap Smeerling, waar we de lunch gaan gebruiken. Vanaf circa 1800 maakten de oude hallenhuizen geleidelijk plaats voor boerderijen met een grote ‘Oldambster schuur’. Aanvankelijk bleef het bestaande voorhuis behouden en werd alleen de schuur vernieuwd. Soms werd de hele boerderij vervangen en zo ontstond een eigen Westerwoldse variant van de Oldambster boerderij. In de buurtschap Ter Borg staat nog een bijzonder fraai exemplaar uit 1826, met een brede vijfbeukige opzet. De schuur hiervan gaan we bezoeken.

Bijzonder is dat in veel Westerwoldse boerderijen gebinten van voorgangers zijn hergebruikt – voor bouwhistorici een ware goudmijn. Recent zijn daaronder ook langsgebinten aangetroffen die tot de oudst bekende gebintconstructies van boerderijen in Nederland behoren. Het onderzoek hiernaar staat nog in de kinderschoenen. Daarmee biedt Westerwolde niet alleen een rijk boerderijenlandschap, maar ook de unieke kans om meer inzicht te krijgen in de ontwikkeling van de hallenhuisboerderij vanaf de late middeleeuwen.

Berend Jan Harding, afkomstig uit een boerenfamilie in Ter Borg, legt zich in onderzoek en publicaties vooral toe op historische boerderijarchitectuur in Westerwolde in vergelijking met die in Drenthe en Emsland. Hij is bestuurslid van de Stichting Monumenten Westerwolde en de Boerderijenstichting Groningen.

Etappe 2

Vertrek: 12:45 vanuit Ter Borg.

Aankomst: 13:15 Gasterij Natuurlijk Smeerling: streeklunch.

Halminghs Hoes in Smeerling (Onstwedde). Foto: Remi van Schaik.

Met korte toelichtingen in Smeerling van:

Berend Jan Harding: Boerderijarchitectuur 'Halmingh' in Smeerling.
(zie informatie hierboven).

Ruut Wegman: Het kadastrale minuutplan als hulpmiddel voor dorps- en landschapsreconstructie. Het kadastrale minuutplan van Westerwolde met de ligging van huizen en perceelsgrenzen in 1829 is van cruciaal belang voor de reconstructie van het woningbezit. Met behulp van de notariële en rechterlijke archieven kunnen we vervolgens de geschiedenis van die huizen en percelen verder

terug in de tijd reconstrueren. Dit is mogelijk omdat bij de verkoop van grond het eigendom van de belendende percelen in de vier windrichtingen wordt vermeld.

De oudste gegevens van de huiseigenaren zijn afkomstig uit de hoenderbelastinglijsten, opgetekend tussen 1568 en 1592. De Westerwolders betaalden voor bescherming van de bisschop van Münster een hoen voor elk huis waar rook uit opsteeg. Doordat de pastoors destijds van huis tot huis de hoenders ophaalde, weten we nu precies wie elkaars burens waren en hoeveel huizen en eigenerfden Westerwolde telde.

We kunnen nog verder terug in de tijd. De Westerwolders die in de weinige documenten van vóór 1568 worden genoemd, kunnen we koppelen aan een specifiek erve omdat in Westerwolde een eigenaar zich noemde naar zijn erve. Daarnaast kunnen we aan de hand van het aantal waardelen in de marken afleiden hoeveel erven er bij het ontstaan van de marken in de dertiende eeuw zijn geweest.

Uit een vergelijking tussen het aantal mollenwaren en de hoenderbelastinglijsten blijkt tevens hoeveel erven er vóór 1568 zijn verdwenen. De veldnamen, en vooral de hofnamen, zijn een belangrijke bron, omdat die aangeven waar een verdwenen boerderij of erve heeft gestaan.

Ruut Wegman was onderzoeker bij Wageningen Environmental Research en is (co-)auteur van vele boeken over de bewoningsgeschiedenis van Westerwolde en de recente *Landschapsbiografie van Westerwolde*, bestuurslid Historische Vereniging Westerwolde en Stichting Monumenten Westerwolde.

Etappe 3

Vertrek: 14:30 vanuit Smeerling.

Aankomst: 15:30 Brasserie Veendiep (Vriescheloo): afscheidsborrel.

Met korte toelichtingen op route etappe 3 in Veendiep van:

Geert Volders en Berend de Groot: 'Mit de wereld mit' – de ontsluiting en landschappelijke ontwikkeling van Westerwolde in de 20^e eeuw.

De aanleg van het kanalenstelsel vanaf 1906 vanuit de Dollard met aansluiting naar het Stadskanaal in Ter Apel, vormt de ruggengraat voor de ontsluiting en agrarisch ontwikkeling van Westerwolde. De aanleiding voor dit relatief kostbare project is een combinatie van de noodzaak van het verbeteren van de waterhuishouding als ook speculatieve verwachtingen van kapitaalkrachtige investeerders uit omliggende regio's voor het ontginnen van nieuwe landbouwgronden. De lage landprijzen trekken echter met name jonge boerenhuishoudens aan. De hogere waterschapslasten en grondbelasting is voor veel van de eigenerfde boeren uit de oorspronkelijk dorpen en buurtschappen, aanleiding om de hun in eerdere decennia toebedeelde weinig productieve markegronden te verkopen.

Naast de vele particuliere pioniers, speelt ook de door de 'Vereeniging van Groninger Gemeenten' georganiseerde werkverschaffingsprogramma's in de jaren twintig en dertig, een belangrijke rol bij het ontginnen van de heide-veen gronden. Tot aan 1950 wordt in de huidige gemeente Westerwolde, 15.000 ha nieuwe landbouwgrond in cultuur gebracht en verviervoudigt het aantal boerenhuishoudens tot bijna 1.900.

Aangestuurd door het naoorlogse landbouwbeleid van productieverhoging, mechanisatie en bedrijfsvergroting, wordt in Westerwolde een zestal grote ruiverkavelingen geïnitieerd. Dit betreft vooral de inrichting van de oudere landbouwgronden in samenhang met de daaraan grenzende ontginningsgronden. Veel van de oorspronkelijk landschapselementen verdwijnen door egalisatie, dempen van sloten en het rechte trekken van natuurlijke afwateringen.

Met de overgang naar de 'Herinrichting Oost-Groningen en de Gronings-Drentse Veenkoloniën', ontstaat in de jaren tachtig een evenwichtiger beleid met meer aandacht voor de cultuurhistorische en natuurdimensies van het landschap. Het geeft de aanzet tot het hermeanderen van de Ruiten Aa en Westerwoldse Aa en vormt daarmee de basis voor de Ecologische Hoofdstructuur met de uitbreiding en het herstel van verschillende natuurgebieden.

- Geert Volders - Achtergrond, politieke verwickelingen en uitvoering van de kanalisatie in Westerwolde rond 1900.
- Berend de Groot - Ontginningen en agrarische ontwikkeling in Westerwolde in de 20^e eeuw.

Geert Volders is landschapshistoricus en directeur Synagoge in Groningen, bestuurslid Historische Vereniging Westerwolde.

Berend de Groot is landbouwkundige en voormalig EU-diplomaat, opgegroeid en weer woonachtig in de regio.

Etappe 4

Vertrek: 17:00 vanuit Vriescheloo.

Aankomst: 18:00 NS-station Assen.

NB

Voor wie zich al grondig wil voorbereiden, wordt Jochem Abbes e.a. (red.), *Landschapsbiografie van Westerwolde* (2^e dr. Assen 2022) ter lezing aanbevolen.

Aanmelding en deelnamekosten

Deelnamekosten: €70,00. Dit bedrag is voor het gehele excursieprogramma, dus incl. de introductiebijeenkomst met consumpties op 15 oktober in Assen en busvervoer, lunch en andere consumpties op 16 oktober. Dit bedrag is ook het deelnamebedrag als u alleen mee wilt doen aan het excursieprogramma.

U kunt wél uitsluitend deelnemen aan het mini-symposium in Assen op 15 oktober (dus zonder de excursie op 16 oktober). VLG-leden zijn daarvoor €10,00 verschuldigd (als ze niet deelnemen aan de excursie de volgende dag), en worden verzocht bij overmaking te vermelden ‘symposium VLG Assen’.

De deelnamekosten dienen **uiterlijk 5 oktober** overgemaakt te zijn naar NL 43 INGB 0001 1786 69 ter attentie van Vereniging voor Landbouwgeschiedenis onder vermelding van. ‘excursie VLG Westerwolde’.

De bus is berekend op 50 personen. Leden van de VLG hebben voorrang, maar ook eventuele introducés/niet-leden zijn welkom zolang de bus nog niet compleet bezet is met verenigingsleden. Graag diетwensen op het hieronder vermelde registratieformulier doorgeven.

Aanmelding: tot uiterlijk 5 oktober 2026 (onder gelijktijdige overmaking van de excursiekosten) via deze link: <https://forms.gle/yp9HgWXYmk5YupG47>

Mocht u met registratie via dit formulier problemen ondervinden of anderszins vragen hebben, dan gelieve u contact op te nemen met de secretaris Remi van Schaik: secretariaat.vlg@gmail.com.